

Др Славиша Ковачевић,*
Доцент Правног факултета,
Универзитет у Нишу

НАУЧНА КРИТИКА

UDK: 321.7:316.422](497.11)

Рад примљен: 07.10.2014.

Рад прихваћен: 10.10.2014.

ТРАНЗИЦИОНИ ПОСТУЛАТ И ЕМПИРИЈСКО ИСКУСТВО СРБИЈЕ**

Апстракт: Рад се бави преиспитивањем транзиционог постулата у односу на емпиријско искуство транзиционих друштава, посебно Србије. Аутор суочава хипотетички оквир транзиционих промена и стварне резултате транзиције анализирајући транзиционе стратегије и достигнути степен консолидације демократије. У раду се посебна пажња посвећује контекстуалним оквирима транзиције и улози партија у изборном процесу и остваривању власти.

Кључне речи: транзиција, промене, партије и избори, демократија, изазови транзиције, Србија.

1. Увод

Израз транзиција је „помодни“ израз који је у дневно- политички и научни језик ушао са великим таласима демократизације у 20. веку, а његова фреквентнија употреба уочава се у *четврто*м таласу демократизације који се означава као посткомунистичка транзиција. Појам транзиције произилази из модела транзиционе теорије који је пласиран као израз кризе и урушавања комунистичких режима (Schmitter, 1986: 36–43). Класична политичка наука и правна теорија, уместо израза транзиција, радије су користиле изразе политичка промена, реформа, односно револуција. Иначе, и сама општа одредница транзиције као времена између онога што је било и онога што треба да буде, период од једног типа друштвено-политичког система до другог, прилично је неодређена и временски и садржински. Посткомунистичка транзиција се одређује као прелазно-развојни процес између ранијег социјалистичко-комунистичког, монистичког

*slavisa@prafak.ni.ac.rs

** Рад је резултат истраживања на пројекту: “Усклађивање права Србије са правом Европске уније”, који финансира Правни факултет Универзитета у Нишу у периоду 2013–2018. године.

и опредељеног либерално-плуралистичког система парламентарне демократије, периоду коме треба да се успоставе предуслови, претпоставке, услови, околности и стандарди који су саобразни новоизабраном типу политичке формације. Савремена компаративна политикологија, „земље у транзицији“ означава као посебан тип политичког система, без обзира што се не ради о јединственој типолошкој мапи.

Ако би требало прећи на ниже нивое апстракције, онда је могуће разврстати неколико посебних значења појма посткомунистичке транзиције. У политичком смислу транзиција подразумева прелаз из једнопартијско-монократског, социјал-комунистичког у вишепартијски систем, парламентарне демократије. У идеолошком смислу, посткомунистичка транзиција подразумева прелаз од марксистичко-догматског, моно-идеолошког ка либерално-плуралистичком односно идеолошки плуралистичком политичком моделу. Економско значење транзиције означава промену економске структуре друштва, прелаз од административно-планске и државно управљане економије ка либералном моделу слободног тржишта. Економско-својинска трансформација односи се на превазилажење друштвене односно бирократске својине и прелаз на приватну својину. Приватизација подржављених привредних субјеката је доминантан транзициони процес. *Културни* аспект посткомунистичке транзиције означава стварање новог типа политичке културе који је саображен са новоопредељеним типом политичког система. Свака нова политичка формација подразумева и ново схватање и практиковање политике, нови систем вредности, ставова и норми понашања. Ниједан од наведених аспеката или страна транзиционог процеса не би био могућ без одговарајућег нормативно-правног оквира односно уставно-правног озакоњења нових друштвених и политичких односа. Израз који је најчешће у употреби је хармонизација правног система као израз за правну транзицију.

За разлику од земаља јужне Европе и Латинске Америке, код којих је било потребно спровести само политичку транзицију, земље бившег социјалистичког система суочиле су се са далеко обухватнијом променом која је захватала промену укупне друштвене структуре, све релевантне сфере друштва – не само политичку и правну већ посебно и економске и културне сфере друштва. Имајући у виду свеобухватност циља, један део транзитологије лансирао је тезу о тзв. дилеми истовремености (Elster, 1990: 310–313) промена у различитим секторима друштва. Дилема се изражава, с једне стране, у фактичкој немогућности истовремене промене различитих подсистема друштва а, с друге стране, нужности да се такве сферне промене догоде.

Имајући у виду стил, начин и специфичан пут сваке транзиционе земље, искристалисали су се синтагматски конструкти као што су „мирна револуција“, „плишана револуција“, „наранџаста револуција“, „револуција лала“. Ови конструкти у ствари означавају отклон у односу на класично схватање насилног карактера револуције, јер тако именоване транзиционе револуције нису биле насилне изузев оружаног свргавања румунског диктатора. Мирна револуција у Источној Европи преко форме „округлог стола“ представљала је договор старих и нових политичких елита око смене власти и успостављања новог режима.

На емпиријској равни, транзициони процес личи на приближавање емпиријско-историјски верификованом моделу и пракси либерално-демократских, западноевропских и англоамеричких политичких система. Имајући у виду доминацију међународно-политичког фактора и доминантног уплива великих сила у транзиционе процесе, често се говори о „позападњачењу“ или „вестернизацији“ односно „европеизацији“. Ова реал-политичка и емпиријска раван указује да је појам транзиције један оперативни појам који се логички изводи из општег појма глобализације или мондијализације.

Потрошен је дуг временски период а резултати још нису видљиви. После скоро три деценије транзиционог искуства, видљиви су резултати: урушен социјал-комунистички систем а није изграђен нови; руниране, неизграђене и нестабилне институције; нереализовани изборни програми и неостварена изборна обећања; транзициона депресија, страх и несигурност као последица раскорака између очекивања и постигнућа; сумњива а неуспела приватизација; материјално-економска неразвијеност и низак стандард грађана; политичке елите које своју легитимацију власти црпе више из наклоности великих сила а мање на основу стварних резултата владања и сагласности бирачког тела. Напуштање ранијег нормативно-вредносног система отворио је вредносни вакуум, конфузију, безличност, без јасних оријентира политичког деловања. Ранији, стари, наслеђен, базично усвојен образац мишљења, веровања и вредновања још увек истрајава у мутираном облику а новоопредељени још увек се није установио и учврстио у политичкој и грађанској свести људи.

2. Транзиција у демократију

Транзитологија полази од пет хипотеза транзиционих промена: (1) свака држава која се удаљава од диктаторске власти напредује ка демократији; (2) транзициони процес има тачно утврђене, унилинеарне фазе; (3) одлучујући значај у транзиционом поступку имају избори којима се афирмише

одговорност изабране власти; (4) одлучујући услов за успех транзиције није економија, традиционално наслеђе, већ одлука политичке елите да направи искорак ка демократији и супростави се антидемократским снагама старог режима; (5) транзиција према демократији почива на постојању функционалне државе и њених институције (Tomas Carothers, 2004).

Наведени хипотетички оквир створио је синдром тзв. етапне промене система према демократији као фазе либерализације, демократизације и консолидације (Linc, and Stepan 1996: 17–19). *Либерализација* се карактерише попуштањем режима, ублажавањем репресије и отварањем простора за улазак нових политичких снага на политичку сцену, дисидената, док се цензура говора и медија смањује. Трајање либералне етапе у многоме је зависило од отворености старих режимских елита за компромис и радикализма нових политичких елита. У том смислу, разликују се четири групе политичких актера: старорежимска тврда линија, старорежимска мека линија, новонастали демократски радикали и демократски реформисти-умерењаци (Linc and Stefan, 1996: 69). *Увођење демократских институција* одвијало се на два начина: мирним или насилним путем. Овај други начин се још назива и „руптура“ као неубичајен и несигуран пут у демократију. Увођење демократских институција мирним путем често се означава синтагмама „договорна транзиција“, што је у неким земљама омогућило представницима старог режима да изнуде уступке како би нашли своје место и улогу у новом режиму. *Консолидација* демократије завршена је онда када више не постоји могућност повратка на старо, када се установи базични консензус о правилима демократског поретка који се примењује и у кога људи верују. Као најбитнији унутрашњи фактори који утичу на процес консолидације Хантингтон наводи претходно ауторитарно искуство сваке земље, карактер претходног система, начин политичког преврата, садржина стратегијских одлука које доносе елите, а као најбитније спољашње факторе наводи укљученост у међународне савезе и демократска стабилност суседних држава (Huntington, 1991: 89).

Консолидација се не окочава кад се релевантни политички актери базично оријентишу на централне политичке институције као једини легитимни модел деловања, односно кад не делују ван легитимних институција. Према Хантингтону без образаца коресподентне политичке културе нема консолидације демократије. Демократска консолидација је окончана „кад народ схвати да је демократија решење проблема тираније, а не нужно нешто друго“ (Huntington, 1991: 263). Процес учења и стицања нове политичке културе траје знатно дуже од прилагођавања политичких елита. Уопштавајући искуство Немачке и Јапана после другог светског рата, Хантингтон сматра да је консолидација завршена кад ефекти

политичке социјализације обезбеде демократско вођство и базичну већину становништва. Линц и Степан сматрају да су најважније унутарсистемске димензије демократске консолидације: понашање елита, институционална структура и ставови становништва, посебно наглашавајући „јаку већину“ становништва која прихвата демократске институције и процедуре као најбољи политички поредак без алтернатива (Linc and Stepan, 1996: 449).

Меркел диференцира четири фазе демократске транзиције: прва је институционална консолидација парламента, владе, судства и изборног система, друга је представничка консолидација странака, савеза и група у представљању интереса, трећа је конативна консолидација као минимизирање моћи богатих, војске, тајних група и популистичких вођа и њиховог ванинституционалног деловања и четврта фаза је вишедеценијска консолидација грађанске политичке културе чији је позитиван исход изванредан тек генерацијском сменом (Merkel, 1996: 40).

Наведене поступне фазе укупно означавају или је требало да значе прелаз из комунизма у демократију, из командне у тржишну економију, од владавине самовоље у владавину права и закона, а посебно реконституцију политичке заједнице и друштва и њихову подобност и усклађеност са демократијом.

На основу транзиционог искуства, а то није кратак период за свођење биланса транзиције, учинци транзиције доводе у питање хипотетички оквир транзиционе парадигме. Демократија се не уводи тако лако и у кратком периоду. Од свих транзиционих земаља Пољска, Мађарска, Чешка, Естонија и Словенија само су прешле најдужи пут али још увек нису функционалне демократије. На другом крају су Грузија, Белорусија, Туркменистан, Узбекистан, балканске земље, које су прешле најкраћи пут.

Дијамонд говори о тзв. „зони сумрака“ у многим транзиционим земљама које имају само тзв. „изборну демократију“ али опстају без легитимитета и институционализације демократског поретка (Dajmond, 1999: 22–34). Сиву зону транзиције карактерише нефункционална држава, персонализоване институције, ниско поверење јавности у политичке институције, слабо представљање интереса грађана.

Транзициони учинак свео се на на полудемократски учинак, о чему говоре језички склопови изборна демократија, фасадна демократија, виртуелна демократија, псеудодемократија, делимична демократија, неолиберална демократија, слаба или фасадна демократија, изборна демократија, рудиментарна демократија. (Cooler and Levinsky, 1997: 438), односно дефектна демократија (Меркел, 2009: 21). Сваки термин говори да су

оне стале негде унутар претпостављеног редоследа демократизације и консолидације.

3. Преиспитивање транзиционе хипотезе

Процес транзиције изводи се из једне линеарне и механички предестиниране концепције друштвених промена: транзиција има своје фазе, свој ток и претпостављена позитивна исходишта. Имајући у виду транзициону поставку, а после тродеценијског искуства, могу се утврдити неке правилности које се односе на размеђа транзиционог постулата и емпиријског искуства, посебно у случају Србије у којој многе научне поставке нису верификоване.

Прво, ове фазе се више односе на догађајне процесе а мање обухватају суштинске промене у коренима друштва, више имају приписану симболичну ноту, а мање реално значење. Замена формалних структура није довољна без базичних промена.

Друго, ове фазе претпостављају релативно кратке временске секвенце, што није коресподентно са природом друштвених проблема. Трајање сваке фазе није предвидиво, а и процеси либерализације, демократизације и консолидације тешко се могу одвојити јер у многим случајевима то су конвергентни а често иреверзибилни процеси. Различите стартне позиције условљавају и темпо политичких промена. И тамо где има довољно формалних елемената демократије, као што су политичке слободе и избори, демократија је доста неукорењена и несигурна, политичке елите се доживљавају као корумпиране или криминализоване, неефикасне, тешко сменљиве, грамзиве, које свој властодржачки механизам одржавају уз помоћ менторских мрежа великих промотера демократије и крупног капитала и манипулисањем јавног интереса.

Треће, претпоставка о фазама не прати различитост транзиционих земаља. На равни политичких субјеката нису све земље имале исту констелацију старих и новонасталих политичких снага и исти критички отклон према „старом режиму“ и перцепцији развоја. На равни наслеђа старог режима, нису све земље имале једнаку тежину наслеђених отворених питања и снагу отпора променама. На равни државне и друштвене структуре, државе са различитом сложености, неке су биле унитарне једнонационалне а друге вишенационалне федералне конгломерације. Да не наводимо да су једне имале демократско либералну традицију, а друге доминантну ауторитарну и патерлистичку традицију.

Четврто, транзициона парадигма заснована на узорној пракси западног историјског искуства није сасвим сагледала специфичности друштва која треба да се мења. Теоријско уопштавање једног, дакле западног модела друштва и импостирање таквог модела на другачију природу посткомунистичких земаља, створило је хеуристичке лимите. Теоријски лимит се изражава као превиђање различитости у историјском, политичком, економском и културном погледу. Транзитористи су пошли од развоја западних друштва која су имала другачију, у основи градуалистичку историју развоја и тако теоријски уопштавајућу праксу пројектовали су на сиромашна и неразвијена друштва која су имала другачији пут развоја.

Пето, недовољно уобличена емпиријска равна посткомунистичког процеса онемогућила је реална научна уопштавања. Стога су ове теорије више прескриптивно-нормативистичке конструкције а мање емпиријски засноване генерализације. Наиме, теорија у овом случају настаје у тренутку наговештаја кризе или првих стварних индикатора кризе или слома. Подсетимо, наука је била прилично затечена колапсом комунистичких режима, а да не говоримо о томе да није било научних предвиђања о њиховом крају. После изненадног пада Берлинског зида, пројектован је једнозначан модел транзиције без уважавања контекстуалних и специфичних историјских околности.

Шесто, поставке транзитологије некако су се поклопиле са доминантном дипломатском стратегијом западних сила, па се чини да је она прилично политичко-идеолошки конструисана и да има функционалну важност за креаторе и идеолошке промотере демократије на Истоку. Теза о крају идеологија коју је поставио Фукојама као тијумф либерализма и постулирани модел транзиционе теорије имају функционалистичко идеолошко исходиште. Крај биполаризма довео је до планетарне реструктурирације светске политике и економије, прерасподеле светског богатства, претензије за тоталну контролу оскудних материјалних ресурса, слабљење националних идентитета у корист глобалних интеграција. Доминантно под утицајем доктрине „одумирања државе“, транзиционе земље се поново суочавају, сада не са захтевом тоталитарног комунистичког интернационализма већ неолибералног капиталистичког глобализма.

Седмо, фактори или услови успешне транзиције евидентно су неуједначени. Нису све транзиционе земље ишле истим путем, неке су више а неке мање заостајале у појединим фазама, што је свакако зависило од природе претходног политичког режима, њихове истрајности да задржи „status

quo“ и од специфичности сваке или групе транзиционих земаља. Са друге стране, неке земље су стварале нову националну државу а неке су се суочиле са питањем одржавања или обнављања државности. Распад бивше СФРЈ није само значио стварање нових држава већ и питање територијалног интегритета Србије и екстерно подржане сецесија Косова. Фактор окрњене државности није се односио само на унутрашњу дезинтеграцију већ и на неизграђеност и нефункционалност институција после стварања или обнове државности.

Осмо, почетно елиминисање тезе о „условима демократије“ довело је до евидентне кризе поменуте парадигме, јер различити структурални услови као што су економија и култура очигледно имају одлучујући значај за обликовање транзиционог исхода. Сиромаштво и недостатак одговарајуће грађанско-демократске политичке културе су главни индикатори стања закаснеле транзиције у демократију.

Одговор на основно питање – наиме, да ли је посткомунистичка транзиција само механичка рецепција односно неуспела копија западног модела политичког система или је то процес коме значајни печат даје природа традиције, диспозиција наслеђених навика и менталитета, специфичност раније политичке културе – јесте кључ за преиспитивање идеологизоване транзиционе теорије. Између емпиријског теоријског узора и историјско-политичког поља транзиционих земаља недостају предуслови, околности и чиниоци који су смештени у културни подсистем друштва.

4. Партије као актери изборног процеса у Србији

Политичка и друштвена либерализација означила је напуштање једно-партијског, моноидеолошког система и увођење вишепартијског система у условима идеолошких и политичких конфузија, конфликтног распада друге Југославије, оживљавања етничке и јачања националистичке оријентације и економске кризе. Наслеђена политичка култура и неуротичан одговор на кризу утицали су да се политичке партије стварају стихично без јасне интересне и идеолошке профилираности у политичкој заједници. Кормило новонастајућих политичких партија опонентних режиму преузеле су до јуче дисидентске политичке елите наметнувши не само политичко-идеолошки програм већ и начин и стил декомпозиције старог режима. Опозициона стратегија демобилизације маса била је искључиво усмерена на критику и обарање режима, производњу незадовољства старим режимом, без јасних пројекција трансформације и преуређења државе и друштва.

Делотворност изборног процеса у Србији најбоље је видљива у постизборном политичком пољу формирања и функционисања коалиционих влада. Процес формирања парламентарне већине увек је био одсудан, драматичан, обавијен велом тајних преговора, без видљиво артикулисаног интереса друштва са доминантним упливом спољног фактора, „тајкунског лобија“ и других тајних котерија моћи. Тегобно формирана парламентарна већина не само што је идеолошки инконгруентна него је и нефункционална. Све досадашње транзиционе коалиционе владе биле су нека врста „коалиције коалиција“. Оваква врста коалиције по природи је коалиција разнородних појединаца, неуједначена идеолошки и програмски, са различитим упориштима моћи у друштву. Коалиција коалиција је нефункционална и неделотворна, са јаким „вето актерима“, идеолошки и интересно разнородних, дифузних и хетерогених. Унутаркоалициони односи су засновани на међусобном толерисању неодговорности јер ако би један коалициони актер поставио питање одговорности онда би коалиција дошла у кризу. А привидна стабилност коалиционе владе је резултат краткорочне интересне равнотеже контрадикторних актера. Такве владе се тешко и дуго формирају али и веома неочекивано распадају.

Транзициона поставка да су избори важна компонента увођења више-страначких избора показала се дакле као недовољна. Карактеристика свих избора који су спроведени у Србији јесте да су се они сводили на формални карактер. Избори без стварних резултата. На основу тога може се постулирати тзв. синдром стерилног изборног циклзма: питања и проблеми који су се налазили на изборног агенди свих досадашњих вишестраначких избора остали су до данас исти и нерешени или само отворени за решавање. Исти лидери односно тип лидерства, исти проблеми али без стварних резултата и поука.

Изразити персонализовани карактер политике у Србији означава немоћ институција и изразито снижен репрезентативни капацитет политичких партија. Понашање свих политичких партија је типски модално, од маргиналних до најмоћнијих, оне су персонализоване и приватизоване политичке организације које не опстају на основу учинка већ по снази личне амбиције и субјективном идентификацијом њених присталица. Криза репрезентативне функције српских политичких партија изражава се као непостојање осећаја за интересе и потребе грађана, немогућности да се они изразе, обликују политичке алтернативе и формулишу оствариве јавне политике. Проблем политичке односно партијске одговорности је посебно питање. Упркос изборним резултатима не постоји унутрашња сменљивост партијских лидера заснована на објективним показатељима. Без обзира на изборни неуспех или лоше резултате владања, исти људи остају на партијском кормилу и политичкој сцени.

Изборна одлука бирачког тела представља невољно опредељење између „неуспешне власти“ и „неубедљиве опозиције“.¹ Поларизовани плурализам консеквентно производи конфузије, разапетост и контрадикторан избор. На крају мандатног периода, а на почетку изборног процеса, увек стоји неуспешна власт и опозиција која није кредибилна, убедљива, обећавајућа, изгледна, програмски обједињена. Што се тиче лидерског односно кадровског капацитета изборног процеса, имамо истрошене, несменљиве ауторитарне промотере политичких програма чија одговорност није праћена силаском са политичке сцене. Изборни процес је претежно демагошки. Изборна обећања нису реалистичка јер не представљају резултат објективног сагледавања владавинског капацитета. Истина је да између изборних обећања и изборних постигнућа увек постоји разлика, али у случају Србије, која није усамљена транзициона земља, постоји велики раскорак. Од првих полудемократских до последњих избора 2014. године, програми политичких странака и изборне понуде представљају прави „изборни каталог обећања“ са лошим или веома скромним учинцима.

Апстрактно формализована правила игре без претпостављене садржине изазивају негативне и антидемократске ефекте. Овде долазимо до саме суштине демократије. Ако су изборна компетитивна правила игре испуњена наслеђеним садржајима и легатом раније стечене политичке културе онда је политички живот антилибералан и антидемократски. Дакле, уколико не постоји конгруенција између правила изборног процеса и доминатног друштвеног, односно политичког менталитета, онда најбољи исход може бити „дефектна демократија“. Овде нам је од нарочитог значаја динстинкција између квантитативне демократије као „владавине броја“ и квалитативне демократије која означава садржинску вредност већинске политичке воље. Квантитативно схваћена демократија подразумева статистички збир политички непунолетних људи који не поседују довољну грађанску компетенцију и одговорност и који не познају рационалне критеријуме промоције и избора носилаца јавних функција. На овај начин схваћена, демократска процедура протеже различите антидемократске садржаје и популистичке аспирације, а масовно, просветитељски неосвешћено некритичко друштво подупире демагошки и популистички стил политичких квазиелита. Електоријално лимитирана демократија на формалне изборе претворила се у „вечно враћање истога“ у којем политички неписмено изборно тело учвршћује власт неодговорне и нефункционалне елите. Ако одлука већине може бити погрешна, што

1 Види: Стојиљковић, З. (2011), *Србија у лавиринтима транзиције*, Службени гласник, Београд. Не само у овој студији већ и у изборним анализама, аутор се систематично и проблемски бави транзиционим процесом у Србији.

је пракса политичке историје показала, онда је крајње индикативно да се изборне грешке понављају из једног у наредне изборне циклусе, што је доминантно стање транзиционих друштава „демагошке демократије“.

С друге стране, проблематичан је уставни аспект демократије. Конституционална политичка и правна култура претпоставља лимитираност политичке воље у двоструком смислу: у првом, правно лимитирање политичке воље а у другом, на лимитирање политичке воље већине у односу на индивидуална или мањинска права. Проблематизујући уставну демократију у Србији, видљиво је да је пут од владавине самовоље до владавине права дуг и тежак, а то је неопходна претпоставка правне транзиције која треба створи уређено друштво.

Толико позната Токвилова формула „тираније већине“ над индивидуалним и групним правима (политичким и етничким мањинама) је индикативна. Наиме, граница већински легитимисане власти учестало прелази у сверу индивидуалних и групних права, а интереси и потребе супкултурних ентитета често нису интересно и институционално изражени. Став да је већина увек у праву је резултат популистичке и органске природе политичке и уставне културе која је вековна константа усађена у свест генерација. Друго, али подједнако важно, односи се на преиспитивање већинске воље која је устоличила неделотворну власт.

Ако синтетизујемо квантитативно и мајоритарно обележје демократије онда долазимо до закључка да је транзиционо практикована демократија робусна мешавина броја и масе, изборне механике и стихијске ирационалне динамике у политици.

5. Суочавање са транзиционим изазовима

Иначе, земље које су предмет ове анализе, а посебно Србија и њени балкански суседи, скоро један век се налазе у процесу неких промена. Увек се радило о „промени без стварних промена“, о „реформи реформе“, о неком прелазу, раније из „капитализма у комунизам“, а после тога „у демократију“. Иза „конструисаних промена“ није следила примена, оживотворење, већ само обриси и бледе копије. Ниједан пројекат политичких промена није имао значајнију валоризацију, а проблем примене и делотворности никада није изведен доследно. У том смислу можемо констатовати наслеђену традицију половичног пута промена и она се изражава у у томе да су сви политички и друштвени процеси били недоследни и недовршени. Пролазност (транзиторност) без устаљености, променљивост без стабилности – то су процеси који стварају несигурност и неизвесност. Са друге стране, искуство са два транзициона процеса створило је једно

стихијно и поларизовано друштво контрадикторних и искључујућих оријентација и вредности, а „дивљи плурализам“ различитих експресија промена није садржавао доминантну оријентацију сагласну опредељеним одлукама.

Синдром половичног пута и блокиране промене пренео се и на транзициони период показујући отпоре а тиме и стагнације и појаву „закасног друштва“ „закасне нације“, „закасне транзиције“. И петооктобарски преврат догодио се са закашњењем условљен распадом државе, грађанским ратом, сецесионистичким косовским покретом. Оваквим околностима треба додати и изразити неуспех свих транзиционих влада у консолидацији демократије, стабилизацији друштва, економском развоју и подизању животног стандарда.

Са оваквим искуством у „реформама“ наметнуле су се две доминантне транзиционе стратегије промена: стратегија „шок терапије“ и градуалистичка стратегија.

Прва, „шок терапије“ представља радикалну, брзу демонтажу старог режима и моћи властодржачке номенклатуре са почетном претпоставком да је могућ радикалан и експерименталан преображај друштва у релативно кратком периоду који ће аутоматски довести до стабилизације режима нових демократских институција. Овај модел промена претпоставља спремност друштва и одрицања. Заговорници градуализма сматрају да ће шок терапија пре довести до рестаурације односно тзв. бумеранга транзиције па због тога промене морају бити осмишљене, постепене и дозиране.

У политици је битно време – тренутак кад нешто треба учинити, предузети, урадити, а тај „тренутак“ зависи од околности, добре процене, кад грађани схвате образложене неопходне политике, кад то постане релативно трајна диспозитивна оријентација, кад се обезбеди политичка подршка. Народна пословица каже „Гвожђе се кује док је вруће“. На делу је једна инверзна перцепција промена: преокупација непроменљивим и неопозивим, а суочавање са оним што је могуће мењати одгођено је за неко друго време. Ауторитарна носталгија и неуротична сентименталност изражавају се као субјективне иреалне реинтерпретације неопозиве и неповратне ближе или даље прошлости. У међувремену, криза се продубљивала, задружење државе расте, приливи и очекиване благодети умањивали – трошкови неуспешне транзиције увећавали. Из фазе тиховања и игнорисања прелази се у фазу суочавања са истином која је праћена неуротичном паником и афективном конфузијом.

Одлагање тренутка суочавања створило је проблем који је признала актуелна влада Србије која се налази између две ватре: између нужности радикалних помака и ризика да изгуби стрпљење и толеранцију бирачког тела. Иначе, евидентна је досадашња одговорност и владе и друштва: друштво је подржавало неуспешне и неодговорне елите јер није било спремно да се мења, а са друге стране, владе су одлагале суочавање са истином и преузимање озбиљних мера због популистичких претњи бирачког тела и губитка моћи и власти.

Уместо на почетку транзиционог процеса, Србија се суочава са неодложном потребом радикалних резова. Метафорично речено, неопходан је пролаз „долином суза“, водом која је дубока, хладна, немирна, али пливање не траје дуго. Србија је ишла другим „путем промена“: заобишла је хировиту воду, дуго лагано ходајући по плићаку и тако прилично одложила тренутак суочавања.

После дескриптивних метафора које ипак имају објашњавајућу значењску конотацију, треба рећи да претпостављене транзиционе стратегије не треба користити једнострано и ван друштвеног контекста већ дивергентно, комплементарно и контекстуално саобразно значају и дубини подсистема и сфера које треба трансформисати.

Основна претпоставка за применљивост било ког начина промене је стратешка политичка одлука и стратегијски политички план развоја око кога постоји општа сагласност политичких актера укључујући и народ. Успех транзиције подразумева не само промене институција већ и промена опште и политичке културе друштва што се по природи ствари не обезбеђује у кратком временском периоду. Промена политичке културе појединаца и група није једногенерацијска, већ вишегенерацијски процес постепеног, спонтаног стицања вредности и норми политичког друштва.

Институционалне промене и промене политичке културе треба да иду упоредо, синхронно на тај начин да, с једне стране, институционалне одлуке треба да прате свест, спремност друштва да се мења и базичну подршку и поверење бирачког тела, а са друге стране, и истовремено позитивну политичку подршку и рационално веровање у могућност институција да изразе интерес друштва и претворе га у делотворну политику.

Успешан транзициони процес подразумева рационално и реално сагледавање искуства, отварање „прозора могућности“ и елиминисање излишних деструктивних дисхармонија које успоравају развој и уназађују друштво. Сваки појединац мора да научи демократско понашање, да реципира позитивну традицију, да рационално вреднује рад политичких институција према критеријумима правичности и ефикасности, да

схвати да функционисање институција не зависи од неког апстрактног и далеког разлога већ од врсте и квалитета акционог потенцијала грађана, политичких субјеката и отворене јавне комуникације којима се осваја простор сталне контроле власти и институција система.

Не само народносне представе и властодржачки погледи већ и добар део интелектуалних посленика нису схватили или нису разумели саму природу промена а тиме и политичких промена. Пошли су од тога да су промене могуће у кратком периоду, од погрешне антрополошке претпоставке о једноставној механичкој промени човека за кратко време, превидели су традиционалне наносе који су дубоко укореењени у свести и менталитету и који јако отежавају нове политичке спознаје и изградњу новог обрасца друштвеног и политичког понашања. Такав конструктивистички еспериментализам није могао имати далекосежне позитивне исходе. Транзиција друштва и политике претпоставља, пре свега, личну транзицију појединца, а без промена у дубинама структуре друштва, нема ни промена у политици и институцијама одлучивања...

Витални нагон прилагођавања не подразумева само механичку копију једног модела друштва и једног модела политичког система. Већ наведени културни диверзитет у свету, постојање културних планетарних зона, плурализам култура и традиција у свету, не може се изразити и предметити у једнотипском моделу политичког система и институција. Унификација политике у светскоглобалним границама ризикује модернизовану политичку тиранију и механичку конструкцију институционалних модела односа.

Све транзиционе земље су показале когнитивну хромост у перцепцији западног модела демократије, прихватајући га без узимања у обзир контекстуалних прилика и без критичког осврта на негативне стране које су се показале у земљама-оригиналима. И тамо демократија има своје добре и лоше стране чега нису били свесни транзициони актери.

6. Закључак

Транзиционе трајекторије посткомунистичких друштава добрим делом оспоравају парадигму посткомунистичких промена а другачији друштвено-историјски контекст није сводив на једнострану унилатералну механицистичку теорију друштвеног развоја. Земље поскомунистичког света нису јединствена и хомогена типолошка категорија па су стога и стартне позиције различите и неједнаке. Друштвена и политичка култура, економска неразвијеност, наслеђе бивших режима и неједнак међународни положај представљају одреднице које отежавају предестинирану

конструкцију консолидације либералне деморатије западног типа. Размеђе транзиционог постулата и искуствених странпутица Србије је очигледно и посебно се изражава у недораслости субјеката и носилаца тог процеса, како политичких елита тако и друштва, да се суоче са објективним друштвеним изазовима, да постигну генералну и општу сагласност око циља, темпа, начина и приоритета промена. Прилагођавање новонасталим унутрашњим и спољним околностима иде веома споро и претпоставља промену начина мишљења, вредновања и понашања. Промена институционално-формалног оквира претпоставља нови културни модел односа, нови и другачији когнитивни, друштвени, вредносни и ментални образац живота. Иако Србија прилично касни у том правцу, никад није касно за нови почетак.

Литература

Carothers, T. (2004). Kraj tranzicione paradigme. U Sekelj, L. i Teokarević, J. (Prir.): Tranzicija deceniju posle: pouke i perspektive, Beograd: Institut za evropske studije. 17–32.

Coollier and Levinsky, (1997). Democracy with Adjectives: Conceptual Innovation in Comparative Research". Word Politics, No 49.

Dajmond, L. (1999), Developing Democracy – Toward Consolidation, Johns Hopkins Univ. Press, Baltimore.

Elster, J. (1990). The Necessity and Impossibility of Simultaneous Economic and Political Reform. Philosophy of social Choice. Varšava.

Huntington S. (1991). The Third Wave. Democratization in the Late Twentieth Century. Oklahoma.

Linc, J. Stepan, A. (1996). Problems of emocratic Transition and Consolidation. Baltimore and London: J Hopkins Univ. Pres.

Merkel, W. (2009), Systemransformation: Theorien and Analysen VS - Verlag fur Sozialwissenschaften, Wiesbaden.

Schmiter, Ph, (1986). Transitions from Authoritarian Rule: Tentitive Conclusions About Uncertain democracies. J. Hopkins Univ. Pres. Baltimore.

Stojiljković, Z. (2011), Srbija u lavirintima tranzicije, Službeni glasnik, Beograd.

Slaviša Kovačević, LL.D.
Assistant Professor,
Faculty of Law, University of Niš

The Transition Postulate and the Serbian Experience

Summary

Transition trajectories of post-communist societies substantially challenge the paradigm of post-communist changes given that the different socio-historical context may not be reduced to a unilateral mechanistic theory of social development.

Post-communist countries are not a uniform and typologically homogeneous category, which is prominent in their different and uneven starting positions. Social and political culture, economic underdevelopment, the legacy of former regimes and their unequal international standing are the determinants that aggravate the pre-ordained construction for the consolidation of the western-type liberal democracy. The discrepancy between the transition postulates and Serbia's empirical sideways clearly and specifically reflected in the inadequacy of all subjects and power-holders in this process, including the political elites and the society as a whole, to face the objective social challenges and reach a general consensus on the overall objective, dynamics, mode and priorities in the projected reforms. The process of adjusting to the new internal and external circumstances proceeds at a very slow pace as it presumes a change in the mindset, value system and conduct. The change in the formal/institutional framework calls for a new model of cultural relations and a different cognitive, social and value-driven pattern of behaviour. Even though Serbia is lagging behind in that course, it is never too late for a fresh start.

Key words: transition, political parties, elections, democracy, transition challenges, Serbia.